

Кампания

**на Института за български език – БАН
и вестник „Аз-буки“**

Кампанията на Института за български език към Българската академия на науките „Написаното остава. Пиши правилно!“ се провежда в подкрепа на овладяването на съвременния български правопис и насърчаването на правописната грамотност. В рамките на кампанията се организират занимателни езикови игри, включително в интернет, поддържа се страницата „Езикови справки“ във „Фейсбук“ и „Туитър“, както и интернет справочник със същото име, провеждат се срещи и семинари с учители по български език и ученици.

Част от кампанията е също рубриката с материали по актуални езикови въпроси „Написаното остава. Пиши правилно!“ във вестник „Аз-буки“.

Поради големия читателски интерес материалите от рубриката се препечатват в сп. „Педагогика“.

Повече информация за кампанията „Написаното остава. Пиши правилно!“ може да намерите на интернет страницата на Института за български език – БАН.

*The Written Word Remains. Write Correctly
Написаното остава. Пиши правилно*

ИМЕНИЦИ И ИМЕННИЦИ

Случвало ли Ви се е да се чудите дали дадена дума се пише с единично **-н-** или двойно **-нн-**? Защо думи като *рожденик*, *писменост*, *обикновено* се пишат с едно **-н-**, а думи като *законност*, *пленник*, *временно* се пишат с двойно **-нн-**? Правилото гласи, че двойно **-нн-** се пише в следните случаи:

(а) при прилагателни имена, които завършват на **-нен**, а **е** отпада в членуваните форми за мъжки род единствено число, във формите за женски и среден род, както и във формите за множествено число (*временния*, *военна*, *ценни*);

(б) при производни или сродни съществителни имена и наречия на такива прилагателни (*законен* – *законност*, *постоянен* – *постоянно*);

(в) при съществителни имена, чийто корен завършва на **н** и които са образувани с наставка, започваща с **н**, например **-ник** (*сенник*, *пленник*), **-ница** (*пленница*), **-ност** (*повинност*).

Ето защо, след като пожелаваме *Честит рожден ден!*, правилната форма е *рожденик*. При колебание винаги можем да проверим в Официалния правописен речник на българския език (изд. „Просвета“, София, 2012).

Как се пише обаче – *именик* или *именник*, след като и двете присъстват в Правописния речник? В случая става въпрос за две различни думи. Човек, който има *имен* ден, се нарича *именик*, а думи, свързани с прилагателното *именен*, се пишат с двойно **-нн-**, например наречието *поименно* или съществителното *именник* (списък, документ или текст с имена, обикновено известни личности, често съдържащ и биографични данни, например *Именник на българските ханове*).

Д-р Ивелина Стоянова
Секция за компютърна лингвистика
Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ – БАН

НЕ МОГА ДА НЕ НЕДОВОЛСТВАМ

Използвате ли думи като *немога, неискам, неznam*? Много хора погрешно пишат слято отрицателната форма на някои често срещани (и обикновено кратки) глаголи. Причината е, че в устната реч отрицателната частица „не“ няма ударение и затова се изговаря слято с глагола. Трябва да запомним обаче в кои случаи частицата „не“ се пише слято и в кои – разделно.

В отрицателната форма на глаголите частицата „не“ се пише разделно. Отрицателната форма за сегашно време (1 лице, единствено число) на глагола *мога* е *не мога*, отрицателната форма за минало несвършено време (3 лице, единствено число) на глагола *искам* е *не искаше*. Между частицата и глагола дори могат да влизат други думи, което показва, че това са отделни думи: *не го мога; не я ли знаеше*.

Има обаче глаголи, образувани с „не“, при които самото значение е отрицателно и които нямат съответствие без „не“. В тези случаи винаги се пише слято: *недоволствам, негодувам, нехая, ненавиждам*. Тези глаголи също образуват отрицателни форми, например: *не недоволствам*.

Частичката „не“ се пише слято при съществителни, прилагателни и наречия, когато значението им е отрицателно (*немотия, немарлив*) или при образуване на дума с противоположно значение (*веднъж – неведнъж, верен – неверен, щастие – нещастие*). От причастия, които се употребяват като прилагателни, а не като (част от) глаголна форма, също могат да се образуват противоположни прилагателни с „не“: *неуспял, неможещ*.

От друга страна, има и случаи, в които частицата „не“ се употребява самостоятелно и затова се пише отделно от прилагателното, съществителното или наречието, срв: *Той е идвал не веднъж, а три пъти* и *Той неведнъж е идвал; Скъсал си не узрели, а зелени ябълки* и *Не късай неузрели ябълки*.

При съмнение относно правописа винаги можете да проверите в *Официалния правописен речник на българския език* (изд. „Просвета“, София, 2012). Ако даден глагол, започващ с „не-“, не присъства в Речника, най-вероятно това е отрицателна форма на глагола и частицата „не“ трябва да се напише разделно.

Д-р Ивелина Стоянова

*Секция по компютърна лингвистика
Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ – БАН*

ОБРЪЩЕНИЕ ИЛИ ОБРАЩЕНИЕ?

Употребата на думите *обръщение* и *обращение* поражда доста колебания и въпроси. Съществува ли изобщо съществително *обращение* в българския език и откъде идва то, след като по форма е отглаголно, а глагол *обращам* очевидно няма? В блогове, в които се обсъждат въпроси от езиковата култура, може да прочетем коментари, че *обращение* е погрешно изписана форма и употреби като *парично обращение*, *вкарвам в обращение* са проява на неграмотност. Така ли е наистина? Очевидно не, щом *Официалният правописен речник на българския език* (2012) регистрира и двете съществителни. Оттук обаче не следва да правим заключение, че това са дублетни и взаимнозамменяеми форми и че би било еднакво правилно да напишем например *парично обращение* и *парично обръщение*.

Всъщност тези две думи нямат никакви допирни точки в семантиката си и употребата им трябва ясно да се разграничава. Съществителното *обръщение* е производно от глагола *обръщам* и функционира в две значения: ‘дума или израз, с която се обръщаме към лицето, на което говорим’ и ‘призив, въззвание, реч’. Съществителното *обращение* пък, при което може да се търси руско влияние (срв. в руски *обращать, обращение*), има терминологично значение ‘процес на употреба, обмяна на парични средства или стоки’, а освен това с глаголите *влизам, съм, излизам* и др. и предлози *в, от* участва в конструкции, които означават съответно ‘намирам се в употреба’ или ‘излизам от употреба’.

Ето някои примери, които илюстрират функционирането на двете съществителни в различни контексти:

В изречението „Деца, къде сте?“ думата „деца“ е обръщение.

Президентът ще направи обръщение към нацията.

БНБ пуска в обращение нова юбилейна монета.

Според Хюм по обема на парите в обращение не може да се съди за равнището на богатството на нацията.

Много английски компютърни термини са влезли в обращение и в други езици.

Проф. д-р Диана Благоева

Секция за българска лексикология и лексикография
Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ – БАН

ОЩЕ ВЕДНЪЖ ЗА ГЛАВНИТЕ БУКВИ

Една много често срещана и същевременно твърде дразнеща грешка в съвременната езикова практика засяга употребата на главните букви при изписването на съставните собствени имена като названия на институции, административни обекти, медии, исторически събития и пр. Повсеместно подобни имена се изписват грешно с начални главни букви, напр. *Българска Национална Телевизия* вместо *Българска национална телевизия* или *Център за Градска Мобилност* вместо *Център за градска мобилност*. Причината за засилване на тази тенденция в езика ни не е една. На първо място можем да посочим влиянието на английския език (а и на други езици) върху българския правопис, в резултат на което се привнася правилото за изписване на всяка дума от съставните собствени имена с главна буква. На второ място, влияние оказват и широко използваните в езиковата практика абривиатури на съответните имена, които се изписват само с главни букви: *БНБ* (от *Българска народна банка*), *БАН* (от *Българска академия на науките*), *МВР* (от *Министерство на вътрешните работи*).

Правилото за употребата на главна буква при съставните собствени имена е ясно и гласи, че тези названия се пишат с начална главна буква само на първата съставка, освен ако не включват друго собствено име, т.е. *Ден на народните будители*, *Съединени американски щати*, *Централна кооперативна банка*, *Център за изследване на демокрацията*, но *Стара Загора*, *Софийски университет „Свети Климент Охридски“*, *Национална библиотека „Свети Кирил и Методий“*.

Гл. ас. д-р Мая Влахова-Ангелова

*Секция „Приложна ономастика“
Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ – БАН*

ЛЕСНО ЛИ Е БИЛО ДА СИ УЧЕНИК ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО?

Знаете ли как и с какви приспособления са писали българските ученици преди близо 160 години? Тогава вече е навлизало писането с паче перо и мастило, макар на места все още да са се използвали восъчни плочки и каменни писалки. За да се сдобие ученикът с мастило, е трябвало да го купи или да си го приготви сам по определени рецепти. Такава рецепта е включена в „Златоградски сборник“, който е най-ранният писмен възрожденски паметник от Среднородопието, датиран от 1852 г. Рецептата е изписана в сборника на гръцки език. Тогава все още в много български училища обучението се е провеждало на този език. Но достатъчно ли е било знанието на гръцки, за да се разбере съдържанието на рецептата?

Още в началото на текста е отбелязано, че трябва да се сдобием със 100 гр. αϊματόξιλον (μάβρο μπακάμ) айматоксилон (мавро бакам) и продуктът трябва да се свари в 300 гр. вода. В „Гръцко-български речник“ (ГБР) от 2004 г. дума айматоксилон има значение 'бакам'. В „Турско-българския речник“ (ТБР) от 1962 г. дума баккам бакам, преминала в турския език от арабски, означава: 1. нееднородна боя. 2. бакамово дърво. Данните от „Речник на чуждите думи в българския език“ (1982) допълват познанията ни: 1. вид южно дърво, от което се добива червена или черна боя; варзия Sandalum. 2. ясночервена багра. 3. лакова боя.

Но рецептата включва и други съставки: 1 гр. στήτση стипца; 3 гр. κικίδια кикидѝа или рицина; 5 гр. κόμη араβικόν (ζάμκι) коми аравикон (замки), т.е. арабска смола – κόμμι 1. смола. 2. гума (ГБР). В ТБР пък откриваме дума zamki със значение 'лепило'. Нужно е да се добави още 5 гр. ζάχαρη άσπρο захари аспро 'захар нищожно количество, капка'. Сместа се вари, докато остане 100 гр. След това се прецежда и течността е готова за употреба. Най-отдолу на рецептата е пояснено: αϊματόξιλον λευέτε μπακάμη το μάβρο айматоксилон значи бакам черен.

И след всичките тези усилия, които е трябвало да положи българският ученик от средата на XIX в., за да се сдобие с мастило за писане, нека се запитаме дали му е било по-лесно при обучението в училище, отколкото на днешните ученици? Как се е справял той при изучаването на родния български език, на гръцки и турски език, история, математика, география и др., без да има свои лични учебници и помагала, без компютър и интернет, както и без мобилен телефон? Въпреки всичко е успявал да се изучи добре в родните български училища, че и да продължи обучението си в чужбина.

А ако някой реши, може да пробва да направи мастило по рецептата. Но дали първо не трябва да се захване с изучаването на гръцки и турски език, за да се постави на мястото на тогавашния български ученик?

Доц. д-р Георги Митринов

*Секция за история на българския език
Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ – БАН*

ОТНОВО ЗА ПЪЛНИЯ И КРАТКИЯ ЧЛЕН

Според правилото за употреба на пълен и кратък член, което е синтактично, с пълен член се членува единствено подлогът в изречението. Изключение правят само прозвища, прякори или географски названия, като *Апостола*, *Щастливеца*, *Хисарлъка* и под., които дори и да са подлог в изречението, пак се членуват с кратък член.

Правият словоред на изречението в съчетание с подлог, чиято функция се изпълнява от одушевено съществително, е най-безпроблемният случай: напр. *Гостът пристигна; Готвачът приготви обяда*. Пълен член обаче се появява в цялата група на подлога, към която принадлежат неговите определения или приложения: *Дългоочакваният гост дойде; Иван, гостът от Сопот, дойде*. Пълен е членът и на името, употребено след глаголи като *съм, бъда, оказвам се, изглеждам* и др., напр. *Х. е съученикът ми/успелият/добрият; У. се оказа най-верният му приятел/дарителят на училището; Ученикът на първия чин изглежда най-доволният от всички*. Ако обръщението е нарицателно име, то също е с пълен член: – *Малкият, заповядай едно бонбонче!*

При страдателен залог (още повече ако подлогът е неодушевено съществително), както и при обратен словоред на изречението може подлогът да не бъде правилно разпознат, поради което погрешно да се членува с кратък вместо с пълен член, затова трябва особено да се внимава в примери като *Телевизорът е поправен от новия техник; Ученика, а не учителя извика при себе си директорът*. Защото не е едно и също дали *Заекът* видя *сокола*, или *Заека* видя *соколът*.

Практически замяната на думата, която трябва да се членува, с местоимението **той** показва, че тя е подлог, т.е. че трябва да се членува с пълен член, а пък заместването ѝ с местоимението **него** сигнализира друга синтактична роля и членуване с кратък член.

Гл. ас. д-р Ванина Сумрова

Секция за българска лексикология и лексикография
Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ – БАН

КАК СЕ ПРОМЕНЯ УПОТРЕБАТА И ЗНАЧЕНИЕТО НА ДУМИТЕ

Промяната в употребата и значението на думите отразява промените в живота на хората. Можем да проследим този процес с думата *кореспонденция*.

Думата *кореспонденция*, която е с латински произход, се използва при официално общуване с две значения: ‘размяна на писма по пощата между отделни лица или учреждения’ и ‘всички писма или част от тях, получени от определено лице или учреждение’. Най-често срещаното в текстовете съчетание с тази дума е *лична кореспонденция*.

Това е вярно, но за един отминал период. Животът се промени, пощата вече е електронна и хората не изпращат писма по пощата, не водят *оживена кореспонденция*. По електронната поща изпращаме и получаваме *писма*, който много по-често и всъщност по-правилно наричаме *съобщения, мейли, поща (изпратих ти мейл/съобщение, имам поща)*. За означаване на всички тези съобщения, мейли използваме съчетанието *електронна поща* или само *поща*; много рядко при официално общуване се среща съчетанието *електронна кореспонденция*.

Виждаме, че промяната в употребата и значението на думата *кореспонденция* е свързано с промяната в значението на думата *поща*. Тук наблюдаваме не само външноезиково влияние, но и вътрешноезикови фактори за протичащите процеси на промяна в думите.

Днес *кореспонденция* се води между учрежденията и е *делова, служебна, дипломатическа, изходяща и входяща*. Следователно съвременните значения на думата *кореспонденция* са ‘размяна на писма и документи между учреждения’ и ‘всички писма и документи или част от тях, получени от определено учреждение’. С думата *кореспонденция* вече не се означава личното общуване, а само официалното общуване.

Гл. ас. д-р Надежда Костова
Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ – БАН

„ЛЕДЪТ СЕ ПРОПУКА, ГОСПОДА СЪДЕБНИ ЗАСЕДАТЕЛИ!“, ИЛИ ЗА НЯКОИ ОСОБЕНОСТИ ПРИ ПУНКТУАЦИОННОТО ОФОРМЯНЕ НА ЦИТАТИТЕ

Във връзка с пунктуационното оформяне на цитатите често възниква и един „допълнителен“ въпрос – в какъв ред се пишат кавичките и пунктуационният знак, който поставяме в края на цитираното изречение.

Мястото на знаците за край на изречение (точка, многоточие, удивителна, въпросителна) спрямо кавичките зависи, казано най-общо, от това дали в кавички е оградено цялото изречение, или само част от него.

Ако се цитира цяло изречение и то е оградено в кавички, то точка, многоточие, удивителен или въпросителен знак (в зависимост от вида на изречението по цел на изказване) се пише преди затварящите кавички:

„Веднъж, когато гребях с лодка в морето, видях самотна пеперуда да се носи над вълните.“ Така започва Георги Данаилов трогателно-въдхновяващия си разказ за надеждата. „Кой ще докаже, че ако можеше да преценява всичко, пеперудата трябва да отпусне крилата си?“ С реторичен въпрос пък завършва този кратък, но много красив текст.

Ако се цитира цяло изречение, но цитатът е въведен с авторова реч, то знак за край на изречение се пише само след затварящите кавички. Има обаче и едно важно допълнително условие – двете изречения (цитираното и авторовото) да са еднакви по цел на изказване:

Верен на ироничния си и провокативен стил, Джулиан Барнс твърди: „Литературата е процес, в който големи, красиви, добре подредени лъжи казват повече истина от цяла поредица факти“.

Ако са различни (например едното е съобщително, а другото – възклицателно), се пишат два пунктуационни знака:

Прочутият английски писател Лорънс Дърел казва за не по-малко известния си брат Джералд: „Този човек е побъркан, иска да си прави зоологическа градина!“.

Ако се цитира само част от изречение, то съответният знак за край на изречение се поставя след затварящите кавички:

Дон Кихот споделя със Санчо възгледите си за човешките добродетели, като изтъква, че „кръвта се наследява, а добродетелта се придобива и струва сама по себе си много повече от кръвта“.

Ако текст, ограден в кавички, е въведен с авторова реч и завършва със съкратена дума, пунктуационното оформяне се съобразява и с правилата за писане на графични съкращения:

Един от разказите на Уилям Сароян носи любопитното заглавие „Любов, смърт, саможертва и т.н.“.

Гл. ас. д-р Николай Паскалев

*Секция за съвременен български език
Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ – БАН*

МОЯТ, МОЯТА ИЛИ МОЕТО ДЖИПИ?

В речта се срещат и трите варианта, посочени в заглавието. Първият обаче се отнася за мъж, вторият – за жена, а третият е неутрален спрямо пола на лицето, т.е. използваме го независимо дали става въпрос за лекар, или за лекарка. Именно третото словосъчетание *моего джипи* е правилното, книжовното, защото, както отразяват речниците, сравнително новата заемка *джипи* е от среден род.

Често възникват затруднения при определяне на рода на заемките в езика ни, а оттук – и при съгласуването им с определения. От кой граматичен род са думи като *аташе*, *парвеню*, *денди*, *гуру* и съответно как е правилно да кажем: *културен аташе*, *страшен парвеню*, *същински денди*, *индийски гуру* или *културно аташе*, *страшно парвеню*, *същинско денди*, *индийско гуру*? Тъй като тези заети в езика ни думи не завършват на съгласна, както повечето имена за лица мъже, а напротив – имат завършек, характерен за съществителните от среден род, в речта се появяват колебания как да се употребят – като имена от мъжки род или като имена от среден род. Така например думата *аташе* е от мъжки род, затова трябва да я съгласуваме с прилагателни имена в мъжки род, а не в среден род, ако искаме да се изразяваме книжовно, а не просторечно. Думите *парвеню* и *денди* не са еднотипно определени в речниците, което прави употребата им както в мъжки, така и в среден род еднакво допустима. Родът на новата заемка *гуру* е мъжки, затова в интернет съчетанията на тази дума с прилагателно в мъжки род са многократно повече от тези със среден род, т.е. дава се предпочитание на *този гуру*, *известен гуру* и т.н. пред *това гуру*, *известно гуру* и под.

Формалният завършек при заемките, назоваващи лица, който е нехарактерен за имената за лица мъже в езика ни, довежда до двояка употреба, която невинаги е допустима от нормата, отразявана в академичните речници.

Гл. ас. д-р Ванина Сумрова

Секция за българска лексикология и лексикография
Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ – БАН